

11. Гуменник В. Формування системи цільового управління вищим закладом освіти в умовах приєднання України до Болонського процесу // Вища школа. - № 4.-2004. – с. 45-55.
12. Колісниченко Н.М. Взаємозв'язок державного регулювання та механізмів самоорганізації в управлінні вищою освітою: Автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 /Українська академія держ. управління при Президентові України.—К.,2003.—20с.
13. Остапчук В. Механізми держуправління безперервною освітою в Україні. – Автореф. дис. на здобуття канд. наук з держ.управління. – 25.00.02. .Донецьк. – 2006. – 19 с.; Ходикіна І.Ю. Університетська освіта в контексті інноваційного розвитку України. - Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.09.01. — Львів, 2006. – С. 6.
14. Головаха Є., Паніна Н. Українське суспільство 1992-2008: Соціологічний моніторинг. – Київ, 2008. – 85 с.
15. Національна безпека і оборона. – 2008. - № 4. – с. 25-26.
16. Мороз В. Динаміка зміни індексу освіченості населення України як якісна характеристика системи трудового потенціалу країни // Вісник Національної академії державного управління. -2009. - № 2. – С. 249-256.
17. <http://www.razumkov.org.ua/ukr/files/category-journal/NSD83-ukr.pdf>.
18. Вікторов В.. Нові моделі управління освітою // Вища освіта України. – 2005. – № 2. – С. 66-71.
19. Головаха Є., Горбачик А.. Соціальні зміни в Україні та Європі: за результатами “Європейського соціального дослідження” 2005-2007 роки. – К.: Інститут соціології НАН України, 2008. – 133 с. ; “Освіта України”- № 42. - 5 червня 2007 р.
20. Євтух М.Б. Реорганізація вищої освіти України та її відповідність змісту положень Болонської декларації // Болонський процес: шляхи до мобільності студентів, академічного та адміністративного персоналу в рамках загальноєвропейського простору вищої освіти. - К.: МАУП, 2005.- С.15-26.
21. Жилияєв І. Ризики національної системи освіти у зв'язку з приєднанням до Світової організації торгівлі // Віче. – 2008. – № 18. – С. 50–54.
22. Чернова К. Інституційна освітня мережа України: соціологічна концептуалізація // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки . – К 2010. – Випуск 11. – С. 51-65.

УДК [316+001.8:372.83]:316.114

Петренко-Лисак А.О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, к.с.н., ас.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ І ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «СОЦІОЛОГІЯ ПРОСТОРУ»

В статті йдеться про методологічне обґрунтування специфіки навчальної дисципліни «Соціологія простору», що входить до переліку навчальних дисциплін за вибором студента, який здобуває освітній рівень магістра соціології. В статті звертається увага на специфіку викладання даної навчальної дисципліни, її методологічні засади та теоретико-методологічні орієнтири.

Ключові слова: соціологія, простір, соціальний простір, соціологія простору, навчальна дисципліна «Соціологія простору».

В статье речь идет о методологическом обосновании специфики учебной дисциплины «Социология пространства», входящей в перечень учебных курсов по выбору студента, претендующего на получение образовательного уровня магистра социологии. В статье обращается внимание на специфику преподавания данной учебной дисциплины, её методологические основания и теоретико-методологические ориентиры.

Ключевые слова: социология, пространство, социальное пространство, социология пространства, учебная дисциплина «Социология пространства».

The article is about the methodological ground of specific of course "Sociology of space". That course is included in the list of courses after the choice of student that obtains the

educational level of master's degree of sociology. In the article attention applies for the specific of teaching of this course, methodological principles, theoretical and methodological reference-points.

Keywords: sociology, space, social space, sociology of space, course "Sociology of space".

Актуальність. В соціології дуже важко взяти до уваги простір і разом з тим користуватися академічним апаратом суто соціологічної теорії, адже серед головних соціологічних питань, успадкованих від класичної традиції, немає запитання «де?». У наші дні про простір багато говорять філософи і культурологи, соціальні географи й антропологи. Соціологи теж включили простір у число своїх наукових пошуків чи то наукової уваги. Проте, інтерес до простору їм доводиться компенсувати або втратою специфічно соціологічного тезаурусу теорії, або відмовою від виразного й послідовного дослідження основ своєї дисципліни в руслі академічної соціологічної традиції. Чи можна концептуалізувати простір в соціології, продовжуючи говорити про осмислені дії і взаємодії людей? Чи можна локалізувати соціальні процеси і умови? Чи говоримо ми про одні й ті самі простори, коли міркуємо соціологічно?

Методологічне дослідження проблеми простору в соціології актуальне тому, що без нього або банально, або складно рухатися далі в розробці загальних питань теоретичної соціології і у вирішенні більш конкретних проблем регіональної ідентичності. Наприклад, *поняття регіону* може бути задовільно сформульоване лише за умов методологічно коректного вирішення проблеми місця. *Поняття місця* потребує повноцінного дослідження ролі людської тілесності в соціальній взаємодії. Далі, настільки ж важливим, як і *поняття тіла*, є *поняття границі*. Границі – це одна з ключових проблем сучасної епохи. Проведення границь, зміна границь, життя в прикордонному середовищі, перетворення двомисленого перебуття на границі в певну соціальну, культурну і ментальну характеристику – всі ці феномени, добре знайомі людині саме як повсякденні явища соціального життя, - можуть бути зрозумілі лиш за фундаментальної розробки поняття простору. *Глобалізація* не спростовує проблеми території. Адже в новому, глобальному світі як раз через те, що держава з її територіальним суверенітетом перестає відігравати провідну роль, з'являється чимало нових просторових поділів, локальних ідентифікацій і локальних солідарностей. З'ясування ж специфіки *центру*, *периферії* і *провінції* надає чіткішого уявлення або стартову позицію у з'ясуванні питань теоретичного і практичного характеру у вивченні соціальних процесів, явищ, взаємодій.

Маючи на *мети* висвітлити в межах даної статті специфіку навчальної дисципліни «Соціологія простору», яка входить до переліку навчальних дисциплін за вільним вибором студента, хотілося б звернути увагу на її набагато ширший полюс значимості у підготовці фахівців з соціології. І. Кононов в статті «Соціологія і проблеми просторової організації суспільства» пише: «Сучасна соціологія зіткнулась з достатньо неочікуваною актуалізацією проблеми простору. Звісно, і раніше глибокі соціальні перетворення передбачали зміни в просторових аспектах існування суспільства. Але до теперішнього часу простір скоріше був предметом суспільної експансії. Він терпів долання, скорення, стиснення і т.п. Зараз же відбулося дещо

радикально інше. В єдності суспільного простору-часу стрімко зросло значення першої складової» [1, 57]. Ми вважаємо, що впровадження класичного та посткласичного ідеалів науковості в сучасній соціологічній науці відновлює і продовжує традицію актуалізації тему простору в соціологічній рефлексії.

Підготовка фахівців з соціології у більшості розвинених країн світу відбувається на декількох рівнях залежно від результату, який повинен бути досягнутий. Університетська освіта посідає центральне місце у підготовці не тільки наукових кадрів, але й середнього і вищого управлінського персоналу. Не є винятком і наша країна. Потреба не просто у кваліфікованих фахівцях, але у фахівцях з широким кругозором і креативним мисленням призвела у свій час до створення на базі кафедри галузевої соціології факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка спеціалізації «Соціальні комунікації». Не оминаючи найважливішого завдання вищої школи - створення найбільш ефективної системи підготовки фахівців певного профілю, - головне тут - оптимальний набір дисциплін фахового спрямування і вдала побудова програм, за якими здійснюється навчання. На наш погляд, в КНУ імені Тараса Шевченка вдалося створити комплексну і продуману систему підготовки кадрів для сфери науки і управління на рівні бакалаврів і магістрів.

Курс навчальної дисципліни «Соціологія простору» викладається студентам магістратури другого року навчання і має на меті зорієнтувати студентів до означеної науково-дослідницької перспективи. Слід зазначити, що цей курс не є ані базовим, ані фундаментальним, а є спеціальним, - він має проблемний характер, тобто сприяє формуванню в професійній свідомості майбутніх соціологів уявлень щодо проблематичності та евристичного потенціалу просторових концептів і метафор в соціологічній розвідці. Вивчення даного курсу передбачає поглиблення вже набутих студентами теоретичних знань і навичок, як то:

- вміння працювати з сучасною науковою літературою,
- формування навичок критичного опрацювання першоджерел,
- використання методів аналізу, порівняння та оцінки методологічної спроможності різних концепцій соціального простору.

Вивчення курсу «Соціологія простору» дозволить студентам магістратури отримати знання, що сприяють розумінню:

- способів тлумачень та означень поняття «соціальний простір»,
- відмінностей між фізичним і соціальним просторами суспільства,
- основних теоретичних концепцій, що експлікують поняття соціального простору,
- ролі і значення просторових метафор в соціології,
- сутності просторових образів та уявлень та їхнього соціального значення,
- понять простору тіла, простору місця, простору дії,
- відмінностей та діалектичних зв'язків між глобалізацією, регіоналізацією, локалізацією.

Дисципліна «Соціологія простору» є навчальною дисципліною за профілем кафедри галузевої соціології і викладається за типовою програмою укладеною автором даної статті. До типової програми навчальної дисципліни «Соціологія простору» ми включили наступні теми.

Тема 1. Теоретичне різноманіття смислів концепту «простір».

Тема 2. Простір повсякденної реальності.

Тема 3. Простір в системі соціогеографічного знання.

Тема 4. Міграція, мандрівка, туризм як способи просторових переміщень.

Тема 5. Простір дому, міста, регіону.

Тема 6. Фізичний і соціальний аспекти просторовості суспільства.

Тема 7. Соціальний простір як форма існування соціального світу.

Тема 8. Соціологічна рефлексія з приводу соціального простору.

Тема 9. Соціальний простір і соціальний час.

Тема 10. Соціальний простір в міфі, архітектурі, живописі, мистецтві, літературі.

Тема 11. Віртуальний простір та кібервіртуальний соціальний простір.

Перелічені теми згруповані у три блоки: перший (теми 1-5) - Простір та соціологічна теорія; другий (теми 6-9) - Теоретична логіка соціології простору; третій (теми 10-11) - Соціопросторове розмаїття. На нашу думку, розподіл курсу дає змогу студентам отримати необхідний та достатній запас знань з найважливіших аспектів застосування концепту «простір» у наукових пошуках. У подальшому отримані знання знаходять свій розвиток у дипломних проектах, над якими працюють магістри в опануванні магістерської програми.

Форма організації навчального процесу викладання курсу «Соціологія простору» вимагає методів залучення до активної участі студентів магістратури у навчанні за використання викладачем різноманітних форм лекційних та семінарських занять. В лекціях подається поглиблене та логічно струнке пояснення головного змісту теми, що вивчається, тоді як під час семінарських занять студентами здобуваються знання в ході дискусій і полеміки відповідно до представлених доповідей з опрацьованих студентами першоджерел. Під час кожного семінарського заняття студентами виконується творча контрольна робота (сумарне число творчих контрольних робіт складає модульний контроль), в якій студент демонструє ступінь оволодіння тематичним матеріалом з відповідної теми курсу.

Методологічне значення творчих контрольних робіт полягає в тому, щоб студент закріпив отримані знання, застосовуючи прийоми креативного, критичного, аналітичного мислення, уяви та практики застосування теоретичного знання у практичних цілях.

Серед вказаних завдань студенти отримують наступні:

- в межах опанування теми «Теоретичне різноманіття смислів концепту “простір”» завданням є змалювати топографію свого «Я» в руслі або моделі світобачення, або концептів тієї чи іншої епохи, або в категоріях конкретного мислителя (за вибором студента);
- в межах опанування теми «Простір повсякденної реальності» представити образ тілесного життєсвіту крізь образи та способи сприйняття;
- в межах опанування теми «Простір в системі соціогеографічного знання» потрібно представити модель або світового, або культурного, або регіонального, або історичного образу простору України, в мисленій структурі «Україна і світ» або «Я і Україна». Також пропонується скласти схему «Міжнародні відносини і влада просторових образів»;

- в межах опанування теми «Міграція, мандрівка, туризм як способи просторових переміщень» пропонується змалювати стереотипний образ простору тієї чи іншої країни (за вибором студента);
- в межах опанування теми «Простір дому, міста, регіону» скласти перелік зауважень щодо врахування регіональної специфіки в організації і проведенні соціологічних досліджень;
- в межах опанування теми «Фізичний і соціальний аспекти просторовості суспільства» пропонується скласти схему співвідношення типів просторів;
- в межах опанування теми «Соціальний простір як форма існування соціального світу» представити структурну, сферну або системну модель соціального простору;
- в межах опанування теми «Соціологічна рефлексія з приводу соціального простору» пропонується скласти образ (політичного, економічного, культурного, освітнього, комунікативного тощо) суспільного простору;
- в межах опанування теми «Соціальний простір і соціальний час» потрібно презентувати модель просторово-часового континууму, що охоплює самого студента, Україну, певну подію (на вибір студента);
- в межах опанування теми «Соціальний простір в міфі, архітектурі, живописі, мистецтві, літературі» здійснити просторовий аналіз твору мистецтва (поезії, живопису, архітектурної форми тощо);
- в межах опанування теми «Віртуальний простір та кібервіртуальний соціальний простір» описати на прикладі (кібер)віртуальний простір як символічну об'єктивацію ідей та образів суб'єкта.

Забезпечення високого рівня знань з курсу «Соціологія простору» передбачає організацію самостійної роботи студентів, в процесі якої студент вчиться визначати теоретичні або методологічні засади, головні поняття та похідні категорії, з'ясовувати базові положення просторових концептів. Складовою самостійної роботи студента є виконання індивідуального науково-дослідного завдання. Таким чином, в структурі вивчення даної дисципліни використовується методологічний прийом, що на нашу думку є досить актуальним для викладання теоретичних дисциплін. Суть методу полягає в осмисленні та інтерпретації художніх образів засобами наукових понять, відповідно метою даного методу є встановлення чіткої образно-понятійної когерентності у свідомості студентів. Подібна інтерпретація забезпечує ширше і глибше освоєння теоретичних матеріалів.

Впродовж навчального курсу студент виконує індивідуальну науково-дослідну роботу або у формі реферату чи електронної презентації в межах визначеної тематики або за власним вибором в межах тематики навчального курсу з узгодженням з викладачем; чи то у вигляді есе, змістовним джерелом (об'єктом дослідження) для якого виступають твори мистецтва (художньої літератури, лірики, живопису, кіномистецтва, мультфільмів, відеороликів тощо). Предметом вказаного дослідження має бути концепт «простір», що використаний як одна з основних світоглядних категорій, і є ключовим в ідеї та презентації артефакту автором, а також корисний реципієнту для розуміння художнього задуму, презентації ідей чи фантазій митця.

Творчі завдання, суть яких полягає у аналітичному відображенні змісту культурного артефакту (твору літератури, мистецтва, архітектури тощо) є

альтернативним методологічним прийомом, орієнтованим на розвиток понятійного мислення засобами образного і аналітичного мислення. Практика виконання даних завдань показала вищу результативність освоєння студентами змісту наукових понять, порівняно із виключно теоретичним опрацюванням: художні завдання сприяють кращому засвоєнню студентами наукових понять і категорій курсу.

Смисл кожного творчого завдання полягає у відтворенні змісту заданого поняття через образ - засобами концептів просторового бачення явищ, процесів, об'єктів. Індивідуальний пошук студентом відповідного образу, який розкриватиметься ними через зміст поняття (попередньо теоретично осмисленого і опрацьованого), сприяє більш глибокому розумінню змісту і закріпленню поняття, концепту у пам'яті завдяки індивідуальним образним асоціаціям. З іншого боку, задача пошуку художнього образу для відповідного наукового поняття підтримує розвиток творчих здібностей студентів.

В процесі опрацювання даної дисципліни студенти отримують уявлення про перспективні соціологічні теорії, що виникли на перетині соціології і географії, політичної соціології і соціології тіла, рівно як і в межах досліджень міжособистісних взаємодій суб'єктів. Студентам демонструються перспективи багатообіцяючого наукового напрямку, що поступово розвивається останні двадцять років, і результати пошуків якого корисні не тільки у соціально-географічному теоретизуванні, але й для теорії соціології в цілому. Студенти отримують уявлення про різноманітні, іноді такі, що здаються несумісними, теорії, в яких розглядається поняття простору, або через поняття простору розглядаються соціальні об'єкти, процеси, явища: в загальній соціології, політичній соціології, соціальній географії, соціолінгвістиці, соціології комунікацій, соціології соціальної структури й у вивченні соціального мікросвіту. Актуалізація просторових аспектів буття покликана прояснити і зорієнтувати студента магістратури, який намагатиметься зрозуміти і описати сучасне суспільство, в можливостях просторового підходу в аналізі соціуму. Як зауважує І. Кононов в зверненні до просторового підходу важливим є акцент на ідею сталого розвитку, концептів глобалізації і регіоналізації, зауважуючи на тому, що сталий розвиток передбачає відмову від просторової експансії як провідного способу вирішення багатьох проблем, що виникають в системі «природа – суспільство», на користь гармонізації цих відносин, - власне для чого й варто досконально знати простори життєдіяльності людських спільнот [1, 58].

Ефективне засвоєння студентами змісту курсу «Соціологія простору» неможливе без опрацювання першоджерел, довідкових видань, міжгалузевих публікацій та наукової літератури. Дана робота ведеться студентами самостійно під керівництвом викладача, який спрямовує студента на глибоке опрацювання складових курсу, на ґрунтовні роздуми щодо його основних аспектів та ідей. Аналітичні досягнення та підсумки опанування першоджерел презентуються під час семінарських занять і у презентації результатів виконання індивідуального науково-дослідного завдання.

Серед першоджерел, що мають бути опрацьовані студентами слід виділити роботи Г. Зімеля «Рама картини. Естетичний досвід» і «Ручка. Естетичний досвід», а також його есе «Есе про Чужака». Варті уваги праця З.

Баумана «Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства» і роботи П. Бурдьє, що представлені у збірках «Соціологія соціального простору» та «Соціальний простір: поля і практики». Опановуються праця Е. Гіденса «Вибудова суспільства. Нариси теорії структурації» та розділ «Соціальна і культурна мобільність. Соціальний простір, соціальна дистанція, соціальна позиція» в праці П. Сорокіна «Людина. Цивілізація. Суспільство». Окремо слід виокремити статтю Дж. Ло «Об'єкти і простори». Також студентам рекомендується звернутися до роботи І. Валерстайна «Світсистемний аналіз», а також до його статті «Винайдення реальностей Часу-Простору: до розуміння наших історичних систем». Звертається увага до робіт Д. Замятіна «Культура і простір: моделювання географічних образів» і «Метагеографія: Простір образів і образи простору». Особливо акцентується на доробку А.Філіппова «Соціологія простору», що є чи не найпершим кумулятивним результатом опанування теми простору в соціології на пострадянських теренах. Серед вітчизняних розробок, що варті уваги визначаються статті О. Злобіної, В. Тихоновича «Життя у соціально-часовому просторі», А. Ручки, Л. Скокової «Дім як приватний соціокультурний простір», статті І. Кононова «Проблема простору в соціології» й «Соціологія і проблеми просторової організації суспільства», колективна праця О. Злобіної, І. Мартинюка, Н. Соболевої, В. Тихоновича «Соціальний простір життя суб'єкта як символічна соціальна реальність». Звісно, це далеко не повний перелік бібліографічних джерел, що рекомендуються до ознайомлення студентам, адже в межах кожної теми достатньо бібліографічного матеріалу, аби ознайомившись з ним, скласти уявлення про предмет теми, яка вивчається [2].

Окремо про простір, про соціальний простір як предметне поле вивчення описуваної навчальної дисципліни хотілося б зазначити: простір як термін соціологічної теорії застосовується для означення місць, регіонів, територій, зон, розміщень, а також як смислова схема порядку співіснування тіл, позицій, місць, тоді як соціальний простір визначається як порядок соціальних позицій, які співіснують в такий спосіб, що займання однієї позиції виключає займання другої, подібно тому, як у фізичному просторі речі однієї й тієї ж природи не можуть займати в один і той саме час одне і те ж місце. Крім цього, соціальний простір являє собою характеристику певної зони, території, місця, регіону, локалу в межах фізичного простору, оскільки саме на нього проєцирується принцип розподілу і співвідношення соціальних позицій [3, 261-262]. Проте, для соціолога важливим є не тільки те, про що міркується, але й те, як міркують, засобами чого, - щоб за стилістикою, за поняттєвим і образним судженням скласти картину своєрідності «інтересу науки» до досліджуваного. Соціологічна увага до просторового знання особливо продуктивно заявила про себе на перетині XIX-XX ст. (Г. Зімель, Е. Богардус, П. Сорокін та ін.). Так, Г. Зімель під соціальним простором розумів взаємодію «між» суб'єктами, які роблять самоочевидним значення цього простору «між» для кожного з них, а потреба в його утримуванні наповнює його спостереження новим смислом, що надає йому конкретності і унікальності. Власне, як і Е. Богардус визначав простір через сукупний стан чуття соціального ранжування. Отже, простір має як фізичний, матеріальний, так і чуттєвий, ідеальний параметри свого вимірювання і фіксації.

Отже, студенти в результаті успішного засвоєння даного курсу орієнтуватимуться основних засадах соціологічних теорій докласичного, класичного та сучасного етапів становлення соціологічної та соціально-філософської думки, також вмітимуть мислити системно, застосовувати техніки аналітичного та абстрактного мислення, науково обґрунтовувати теоретичну позицію. Тому, можна ризикнути стверджувати теоретико-методологічну цінність наукової уваги до просторової проблематики в соціології в декількох аспектах. По-перше, аксіологічний аспект – підвищення соціальної цінності просторового знання. По-друге, технологічний аспект – підвищену увагу до засобів виробництва просторового знання і технік управління соціальним простором. По-третє, креативний аспект – значимість просторової уяви як потенціалу соціальної продуктивності. І, по-четверте, етологічний аспект – значимість способу описання форм просторового знання з точки зору пластики середовищної поведінки, ніби з позиції спостерігача за характером людських практик в природному оточенні.

Висновки. Спецкурс навчальної дисципліни «Соціологія простору», будучи в структурі підготовки магістрів зі спеціальності «Соціологія», має проблемний характер, тобто сприяє формуванню в професійній свідомості майбутніх соціологів уявлень щодо проблематичності просторових концептів і метафор в соціологічній теорії. Вивчення даного курсу передбачає поглиблення набутих студентами теоретичних знань, вміння працювати з сучасною науковою літературою, критичного опрацювання першоджерел, навичок аналізу, порівняння та оцінки методологічної спроможності різних концепцій соціального простору. Методологічною перевагою даного курсу є використання в процесі навчання методу, що вимагає від студентів творчого, креативного мислення, практик застосування здобутого знання. Маючи на меті - актуалізацію теми простору в соціологічній рефлексії й означення наукової перспективи використання просторових концептів в соціологічній евристиці, прагненням є наступні результати: набуття студентами знання про способи тлумачень та означень поняття «соціальний простір», про відмінності між фізичним і соціальним просторами суспільства, про основні теоретичні концепції, які експлікують поняття соціального простору, про роль і значення просторових метафор в соціології, про сутність просторових образів та уявлень та їхнє соціальне значення, про поняття простору міста і регіону, про відмінності та діалектичні зв'язки між глобалізацією, регіоналізацією, глокалізацією.

Література

1. Кононов И. Социология и проблемы пространственной организации общества // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2004. – № 4. – С. 57–78.
2. З повним переліком бібліографічних джерел, які пропонуються автором можна ознайомитись з робочою навчальною програмою «Соціологія простору», розміщеної на сайті факультету соціології КНУ імені Тараса Шевченка: <<http://www.soc.univ.kiev.ua/EDU/prog.php>>.
3. Филиппов А.Ф. Социология пространства. – СПб.: «Владимир Даль», 2008. – 285 с.